

ОСТАРБАЙТЕРИ ТА УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИ: СКЛАДНІ ВЗАЄМИНИ (НА МАТЕРІАЛАХ ВОЛИНИ ТА ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ)

На прикладі Волині та Західного Полісся аналізується ставлення українських націоналістів щодо вивезення цивільного населення на примусові роботи до Німеччини. Доведено, що це явище мало безпосередній вплив на виникнення Української повстанської армії та розгортання міжнаціонального конфлікту з поляками. З'ясовано позицію Організації українських націоналістів щодо репатріантів у післявоєнний період.

Ключові слова: *остарбайтери, українські націоналісти, окупаційна адміністрація, примусові роботи, вивезення, репатріанти, агенти.*

Тематика використання нацистами примусової робочої сили з окупованих територій Радянського Союзу довго залишалася поза увагою науковців. Лише в останнє двадцятиріччя, у зв'язку розсекреченням архівних фондів та пришвидшенням доступу до зарубіжних досліджень, вона вийшла з тіні інших аспектів вивчення подій Другої світової війни.

Проте, окремі проблеми зазначеної тематики донині залишаються поза увагою дослідників. Однією з таких є динаміка змін у ставленні Організації українських націоналістів (ОУН) щодо остарбайтерів. Відкриття для науковців багатьох раніше засекречених архівних документів та значний доробок вітчизняних дослідників у вивченні українського визвольного руху дозволили по-новому оцінити цю маловивчену сторінку історії.

Метою дослідження було проаналізувати особливості даного явища на Волині та Західному Поліссі, де зародилася Українська повстанська армія (УПА), функціонувала її цивільна адміністрація – «Заплля» та досяг свого апогею українсько-польський конфлікт – «Волинська трагедія».

На відміну від інших регіонів України, використання примусової праці волинян та галичан у Райху розпочалося на два роки раніше. Головною причиною цьому було потрапляння у вересні 1939 р. місцевих жителів, які були у складі польської армії, до німецького полону. У цей період на примусових роботах опинилися багато учасників українського націоналістичного підпілля. Чотовий УПА Степан Радеша («Підкова») з с. Гута Ратнівського р-ну Волинської обл. свідчив на допиті в МДБ, що, перебуваючи на службі в польській армії «18 вересня 1939 р., поблизу Любліна, потрапив у полон до німців. Звідти був відправлений у табір для військовополонених «Найбаранденбург», а через кілька тижнів, на примусові роботи поблизу м. Варен (Верхня Померанія,

Німеччина). У червні 1940 р. втік з лісорозробок поблизу м. Штемберг, та невдовзі перейшов радянсько-німецький кордон у районі Перемишля» [15, арк. 9–10]. Кушовий УПА Дмитро Середюк («Денис») з с. Ставки Турійського р-ну Волинської обл., 1 вересня 1939 р. був мобілізований до польської армії. Через вісімнадцять днів, поблизу Варшави, потрапив у полон до німців та був відправлений у табір для військовополонених «Бауцліц-114», а згодом «Лауцдорф». У вересні 1941 р. його направили на роботу до німецького фермера поблизу Берліна. Пропрацювавши три місяці, він втік додому [12, арк. 136].

Переважно підставою полишити примусову роботу та приєднатися до підпілля були відпустка та відвідування домівки. Так, житель с. Воротнів Луцького р-ну Волинської обл. Іван Ярмольчук, перебуваючи в польській армії, у вересні 1939 р. потрапив у полон до німців. Кілька місяців перебував у таборі для військовополонених, після чого був направлений на військовий завод у Німеччину. Влітку 1942 р. він отримав відпустку додому. Після її закінчення перейшов у боївку Служби безпеки (СБ) Теремнівського р-ну ОУН (бандерівців) «Сталіна» [3, арк. 3]. Подібна історія трапилася з учасником ОУН(б) Василем Болотюком («Грабом») з с. Овадне Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. [9, арк. 4–5] та підрайонним провідником Олександрійського р-ну ОУН(б) Павлом Янчаруком («Степовим») [39].

Іншим, значним джерелом поповнення волинських остарбайтерів у цей час, була нелегальна еміграція до Райху українських націоналістів, які рятувалися від переслідувань НКДБ. Житель Луцька, оунівець Тарас Степура, восени 1939 р. нелегально перейшов радянсько-німецький кордон [32]. Отримав в Українському допороговому комітеті м. Біла (Польща) посвідчення та завербувався на роботу до Німеччини. Працював пакувальником ртутних батарей до світильників на заводі «Siemens» в Руренверку. Був районним провідником ОУН (мельниківців) серед українців-робітників в Берліні [31, с. 354–362]. На відміну від робітників з колишніх військовополонених, дана категорія остарбайтерів працювала на добровільних засадах в значно кращих умовах.

З початком радянсько-німецької війни, ситуація докорінно змінилася. 20 серпня 1941 р. на значній території окупованих німцями земель було утворено рейхскомісаріат «Україна» на чолі з українофобом, гауляйтером Еріхом Кохом, резиденція якого розміщувалася в Рівному. Волинська, Рівненська, Хмельницька області та південні райони Брестської області увійшли до складу генеральної округи «Волинь – Поділля» на чолі з генерал-комісаром, який перебував у Луцьку [17].

На відміну від Галичини, яка увійшла до Генерал-Губернаторства, на Волині та Західному Поліссі встановився особливо жорсткий окупацій-

ний режим [23, с. 165]. Волиняни не користувалися тими привілеями, що галичани, та вважалися «людьми другого сорту» [29, с. 109]. Між ними була значна різниця в умовах роботи на підприємствах Райху [28, с. 162].

Посилення репресій щодо місцевого населення, зокрема вивіз населення, непокоїло українських націоналістів, адже виснажувало її майбутні мобілізаційні резерви. Особливо ситуація загострилася восени 1942 р., коли окупаційна адміністрація розпочала репресії проти оунівців [33, с. 57]. Інформаційний звіт ОУН(б) за жовтень 1942 р. зафіксував, що німці «вперше розпочали примусово вивозити українську молодь зі Столинщини (Брестська обл.). Для цього вони проводили облави та заманювання людей на збори, де їх оточували та силою везли на пересильний пункт. Серед них траплялися й симпатички ОУН» [25, с. 220].

Підпілля ОУН(б) намагалося, переважно агітацією, перешкодити примусовому вивезенню. Зокрема, у жовтні 1942 р. пропагандистами ОУН(б) було використано паніку, яка виникла після загибелі від червінки двох осіб на пересильному пункті в Столині. Через два місяці в с. Терєбіж Столинського р-ну Брестської обл. попереджена підпіллям молодь не з'явилася на скликані німцями збори [25, с. 226].

Намагаючись врятуватися від вивезення, населення шукало місця роботи або навчання. Кушовий СБ ОУН(б) Микола Семенюк («Залізник») з с. Дольськ Турійського р-ну Волинської обл. свідчив на допитах в МДБ: «1942 р., щоб не їхати на роботу до Німеччини, я поступив у школу дяконів, провчився там лише два місяці. Німці школу розігнали, а її учнів відправили в табір. Через два місяці нас звільнили, але знову розпочалася мобілізація на роботи до Німеччини. Тоді я почав переховуватися у свого дядька в Ковелі. Разом з нами переховувалися євреї. Коли німці про це дізналися, усіх розстріляли. Мені знову вдалося втекти. Після цього я переховувався вдома від поліції» [8, арк. 349].

Серед німецької окупаційної адміністрації, особливо на рівні сільських та районних управ, працювало багато симпатиків та членів ОУН. Вони за завданням націоналістичного підпілля, допомагали «своїм людям» уникнути відправлення на примусові роботи до Німеччини. Наприклад, у с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. цим займався голова сільуправи, симпатик ОУН(б) Адріан Микульський [10, арк. 3].

Конкуренція за посади в окупаційній адміністрації між українцями та поляками, а також намагання вирішити власні проблеми за рахунок пригноблення іншого, було однією з причин розгортання «Волинської трагедії» 1943 р. У звіті ОУН(б) Столинського надрайону за листопад 1942 р. зазначалося: «Поляки всі в терені зорганізовані, переважно дружньо держаться по державних маєтках, виживають українців, а набирають поляків, щоб тим самим спастись від вивозу до Німеччини.

Звикають вже навіть робити доноси німцям на наших людей, якщо самі не можуть вигнати з маєтку» [25, с. 225].

Нерідко вступ до ОУН був порятунком від вивезення у Німеччину. Референт СБ Устилузького р-ну ОУН(б) Іван Кусинський («Ластівка») з с. Стенжаричі Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. свідчив у серпні 1945 р. на допиті в НКВС: «У цей час забирали молодь на роботу до Німеччини, а в першу чергу колишніх комсомольців. «Зух» (районний провідник ОУН(б) Микола Каліщук) гарантував мені, що якщо приєднаюся до них, то врятуюсь від примусових робіт. Я дав свою згоду, після цього був призначений станичним села» [6, арк. 15].

Незважаючи на вичікувальну позицію Проводу ОУН(б), ситуація на Волині та Західному Поліссі складалася так, що вимагала від місцевого українського націоналістичного підпілля рішучіших дій. Референт СБ ОУН(б) на Північно-західних українських землях Василь Макар («Безрідний») писав весною 1943 р. до брата: «Повстанчу акцію на північно-західних і частково східних теренах ми мусили почати, і то не було зарано, як дехто каже, але вже і запізно. Мусили ми це зробити з двох причин. Перша: терен виривався нам з рук. З однієї сторони почали множитися отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони – червона партизанка почала заливати терен... Друге: це тоді, коли ми не почали повстанської акції, німота почала масово винищувати села. Хотіли поневолити населення до здавання контингентів (продуктові) і контингентів робочої сили в Німеччину. Отже, в тій цілі вибирали одне село в окрузі чи районі, яке нищили дощенту. Всіх людей вистрілювали, а забудування палили. У зв'язку з тим маса людей почала втікати в ліси і блукати самопас. Почались грабежі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т. п. Отже, ми мусили організаційно охопити тих людей в лісі. Оце дві засадничі принципи нашої повстанчої акції. Є ще і третя, морального характеру. Почулись голоси: «Де ж той провід? Чому не дає зарядження бити німців? Тепер ми тим балакунам заткнули рота, а революцію усупільнили» [27, с. 181].

Після переходу наприкінці березня 1943 р. української поліції зі зброєю в підпілля та початок відкритої збройної боротьби проти німців, Головна команда УПА 20 травня 1943 р. видала відозву «Українці!», у якій зазначалося: «...німецьке гестапо – мордує, палить, нищить тисячі краших синів українського народу з їх дорібком, ловить в новий ясир молодь, та засилає її на каторжні роботи до Німеччини, де вона з холоду, голоду, хвороб та знущання німецьких посіпак – гине... Вступайте в ряди УПА, допомагайте їй в боротьбі з наїзниками!» [24, с. 3–4].

Оунівцями було розгорнуто потужну пропагандистську кампанію, в якій примусові вивезення молоді до Німеччини відігравали помітну

роль. Навесні 1943 р. у с. Повіть Кобринського р-ну Брестської обл. приїхало кілька чоловіків з сусіднього с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл. Вони скликали селян біля церкви та агітували: «Годі ховатися по печах, бо німець виловить усіх, як котенят, вивезе на примусові роботи до свого дойчлянду – треба гуртуватися, боронитися од усіх зайд». Місцеві юнаки радилися між собою «певно, варто, таки, записатися в ту УПА». Наступного дня німці з поліцією почали набирати з села на роботу молодь. Боївка УПА з с. Леліково влаштувала на них засідку (загибло 19 поліцаїв та німців). Через кілька днів більшість місцевих юнаків вступило до УПА [33, с. 68–69].

До УПА приєднувалися оstarбайтери, які повернулися додому під приводом лікування та не бажали їхати назад. Так, житель с. Вишнів Любомльського р-ну Волинської обл. Микола Вихрук, після важких умов роботи на німецькому авіаційному заводі, захворів та був відпущений додому. Повернувшись весною 1943 р. у рідне село, він вступив до боївки УПА «Чумака» [38]. Частина оstarбайтерів, які раніше приєдналася до радянських партизан, згодом переходили на сторону повстанців. Іван Тарасик, з с. Видирки Любешівського р-ну Волинської обл., важко захворів працюючи на залізниці м. Генспегант та був відправлений додому. Після одужання вступив до партизанського загону ім. Молотова. Влітку 1943 р. його загін пішов рейдом на схід, а він приєднався до сотні УПА «Хмари» [4, арк. 102–103].

Поширеними були випадки переходу в підпілля ОУН(б) та УПА осіб, яким вдалося втекти під час транспортування на примусові роботи до Німеччини. Зокрема, так зробив підрайонний провідник ОУН Минук Ковальчук («Ярошенко») з с. Твердині Локачинського р-ну Волинської обл. [5, арк.102]. Осіб, які випадково врятувалися від вивезення на роботи до Райху та переховувалися, приєднували до підпілля не лише добровільно. Житель с. Борочиче Горохівського р-ну Волинської обл., обласний Голова братства вояків УПА Мелетій Семенюк, 14 липня 1955 р. писав скаргу у Прокуратуру Прикарпатського Військового округу про обставини свого вступу до сотні УПА «Бора»: «24 липня 1944 р. німці мене схопили разом з іншою молоддю для відправлення на примусові роботи до Німеччини. Наступного дня наш поїзд був розбитий радянською авіацією в Кам'янці-Бузькій, тоді я втік разом з іншими. У с. Добровір ми перечекали фронт, а 10 серпня 1944 р., біля свого села, разом з іншими, я був затриманий підрозділом УПА. Нас повели в ліс та пригрозили розстрілом за втечу. 4 вересня 1944 р. нам видали гвинтівки та по 20 патронів, таким чином я був зарахований в УПА» [40].

Нерідко таким чином в УПА потрапляли особи з південної та східної України. Росіянин Володимир Чермошенцев був схоплений нацис-

тами 1942 р. у Сімферополі, під час того, як вони гнали колону молоді на вокзал. На шляху до Німеччини намагався втекти, був впійманий та відправлений до концтабору під м. Дубно. Через кілька днів його атакували підрозділи УПА. Володимир опинився в полоні у повстанців. Спочатку йому не довіряли, довго допитували, били, але врешті повірили та включили до сотні УПА Юрія Чуйковського («Юрка») [30, с. 14–58].

У серпні 1943 р., після розбудови УПА на Волині та Західному Поліссі своєї адміністрації – «Запілля», вивезення українців на примусові роботи до Німеччини з цих теренів майже припинилося [35, с. 63]. Німецький комісар Луцької округи влітку 1943 р. скаржився керівництву: «Майже всі державні господарства перебувають в руках банд. Залізничі підривають, по шляхах можна їздити лише з охороною. Наші сили не можуть взяти верх над бандами. Тому і населення більше з нами не співпрацює» [22, с. 67]. Суспільно-політичний звіт УПА з південної Рівненщини за жовтень 1943 р. повідомляв: «Німецька адміністрація, за винятком сіл, розташованих ближче міст та залізниць, втратила панування над теренами у відношеннях пристиженому та адміністративному, населення не сприймає ворожих наказів та вороже ставиться до їх вимог. В загальному в терені панує УПА, проте часто і німці наводять «свої порядки», це особливо тоді, коли виїжджають в терен з більшою збройною силою» [24, с. 445]. Під час такої операції, наприкінці 1943 р., в полон до німців потрапив інструктор фельдшерської школи УПА в с. Скулин Ковельського р-ну Волинської обл. Петро Киричина («Сагайдачний»), який видавав себе за звичайного селянина. Його відправили на примусові роботи у Францію, а згодом – Голландію [34].

Нездатність німців силою контролювати терени, змушували їх скористатися міжнаціональним напруженням в регіоні. Починаючи з весни 1943 р. вони використовували поляків в каральних операціях проти українців, зокрема в облавах для відправки робітників до Райху. У відповідній записці начальнику штабу партизанських загонів Рівненської області Василю Бегмі повідомлялося, що 11 травня 1943 р. німці з поляками оточили с. Цепцевичі Володимирецького р-ну, розбили загін самооборони УПА та забрали молодь для відправки до Райху [33, с. 152]. Якщо не вдавалося захопити достатньої кількості українських бранців, німці заміняли їх поляками, якими були переповнені міста. Суспільно-політичний звіт УПА з Володимирсько-Горохівської округи за серпень 1943 р. повідомляв, що німці відбирали майно та посилали на примусові роботи поляків, які шукали в них захисту [25, с. 86].

УПА стежила за діями німців щодо вивозу з регіону молоді на примусові роботи та вела відповідний їх облік. Так, комендант Костопільської округи УПА «Костомаров» наказував 20 червня 1943 р. районному

провіднику «Хомі» зібрати дані про кількість вивезених до Німеччини людей [25, с. 247]. У підпільній газеті «Самостійник» за 23 грудня 1943 р. зазначалося: «Німці розкинули з літаків летючки, де говорять про те, що всі мусять вернутися з лісів, щоби «всі річники чоловічої та жіночої статті, що підлягають обов'язку праці, і, крім цього, вся зайва робоча сила виїхала негайно на роботу до Німеччини» [26, с. 299].

Усіх осіб, які були немісцевими, або довго перебували поза межами свого населеного пункту підпілля ОУН(б) вважали ненадійними. В інструкції референта СБ ОУН(б) «Граба» (Рівненщина) за 21 січня 1944 р. зазначалося: «Різні типи, що втікають з таборів додому, дипломатично зупиняти для власної орієнтації, що за люди. Потрібно перевірити чи є дійсно це втікачі з табору, бо може то бути сексот» [19, арк. 280]. Тому частина колишніх остарбайтерів, особливо з немісцевих, які намагалися переквати війну на Волині та Західному Поліссі, стали жертвою масштабної «чистки» СБ ОУН(б) напередодні наближення лінії фронту. Згідно свідчень жителя с. Бобли Турійського р-ну Волинської обл. Мирона Жумерука: «Влітку 1943 р. з Німеччини втекли дві «східнячки» та оселилися у Якова Бурка. Вночі, наприкінці грудня 1943 р., Луццюк Ксенія забрала їх та повела до оунівців. Люди говорили, що одну з них – Марію, вони розстріляли» [13, арк. 63].

Підозри СБ ОУН(б) щодо колишніх остарбайтерів мали свої підстави. Через зручність у вербуванні, їх намагалися використати для агентурної роботи усі зацікавлені спецслужби. Прикладом цього є біографія жительки с. Радомишль Луцького р-ну Волинської обл. Ганни Скибицької. У 1942 р. її вивезли на примусові роботи до Німеччини. Наприкінці травня 1944 р. в готелі «Шварц Адлер» м. Коштанц Скибицька була завербована офіцером гестапо Леманом та переправлена як агент до Швейцарії. Весною 1945 р. встановила зв'язок з капітаном британської розвідки Secret Intelligence Service Шоном Джексоном та за його рекомендаціями поступила в розвідувальну школу. У 1946 р. повернулася до Німеччини та влаштувалася на роботу перекладачем при агросекторі провінції Браденбург, де була завербована органами МДБ. В липні 1947 р. Скибицька повернулася додому та через кілька місяців встановила зв'язок з СБ ОУН(б). Її «шпигунська біографія» завершилася лише 15 червня 1948 р. Через необережність Скибицька розконспірувала себе перед іншою інформаторкою МДБ та була арештована [1, арк. 116–247].

Особливо багато колишніх остарбайтерів було арештовано радянськими органами держбезпеки під час перевірки на фільтраційних пунктах [36, с. 152]. 25 вересня 1945 р., під час перевірки у Володимир-Волинському фільтраційному таборі, органами НКДБ було арештовано жительку Полтави Ірину Манікову. У 1942 р. її вивезли до м. Людвігсга-

фен (Німеччина) для роботи на фабриці. Невдовзі Ірину заарештували гестапівці та змусили дати підписку про співпрацю – доносити на тих, хто мав намір втекти з неволі [7, арк. 43]. Частина з них не арештовували, а вербували для боротьби з українським націоналістичним підпіллям.

У оперативній картотеці референтури СБ Гошанського р-ну ОУН(б) за серпень 1947 р. окремо були виділені «Особи, які повернулися з Німеччини». Наприклад до них потрапили жителі с. Мнишин, які з 1932 р. працювали керівниками місцевого осередку Українського національно-демократичного об'єднання. Восени 1939 р., через загрозу арешту, виїхали до Німеччини, повернулися лише в 1945 р. та мешкав легально [21, арк. 4–5]. Житель с. Гориньград Рівненського р-ну Михайло Шевчук, який, перебуваючи на службі в польській армії, потрапив у вересні 1939 р. в полон до німців. Працюючи у Кракові, декілька разів приїздив додому у відпустку та повертався назад. У 1943 р. полишив роботу і приєднався до підпілля УПА, був призначений станичним військовим. У 1944 р. мобілізований до Червоної армії та невдовзі арештований й засуджений до 10-ти років ув'язнення. Невдовзі звільнений і в 1946 р. повернувся додому з Німеччини, кілька місяців переховувався без документів, був арештований Гошанським райвідділом (РВ) НКВС та невдовзі звільнений [20, арк. 1–2, 8].

Перебування особи на роботах в Німеччині, було лише підставою для її перевірки СБ ОУН(б). Занесення до «чорних списків» потребувало ґрунтовніших звинувачень, переважно, підозри у співпраці з радянськими органами держбезпеки, або активної співпраці з владою. Зокрема, серед осіб, яких планувала ліквідувати СБ ОУН(б) Іваничівського р-ну згадується житель с. Калусів Іван Васьков: «Належав до ВЛКСМ, а потім був головою сільуправи до 1941 р. Будучи головою організував колгосп у цьому селі. За німців був висланий на роботу до Німеччини. У 1946 р. повернувся додому та стає секретарем сільуправи. На становищі секретаря являється активним служакою більшовицькій владі, допомагає грабувати селян, за всяку ціну старається зорганізувати колгосп» [14, арк. 14].

Незважаючи на «агентурну загрозу», репатріанти могли бути для українських націоналістів доволі корисними, адже через них можна було налагодити зв'язок із західними розвідками. Прикладом цього є архівно-кримінальна справа Надії Шишкової (вона ж Іванова), уродженки м. Єльне Смоленської обл. (Росія). Будучи вивезеною на роботи до Німеччини, після війни, в таборі для переміщених осіб у Франції, вона познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком – агентом американської розвідки.

Після повернення подружжя до Радянського Союзу, вони певний час мешкали у Рівному. В червні 1948 р. Василя Шишкова арештувало обласне УМДБ. Через кілька днів до Надії підійшов учасник міської ле-

гальної мережі ОУН(б) Панас Дацюк та пообіцяв допомогти зв'язатися з американською розвідкою. В умовлений день він відвіз її на зв'язок з нелегалом ОУН(б) «Євгеном» в смт Клевань Рівненського р-ну. Під час зустрічі вона написала автобіографію, адреси знайомих на Заході, а також зобов'язання про співпрацю з ОУН(б). У травні 1949 р. Шишкова отримала від «Євгена» 1000 крб та завдання зв'язатися в Москві зі співробітником американського посольства, резидентом розвідки Рікком. Зустріч з ним була заздалегідь спланована, тому вона, під час зустрічі у готелі «Метрополь», лише передала таємну пошту та повернулася до Рівного. Після цього Шишкову викликав «Євген» й розпитувався про поїздки. На заявлене бажання Надії виїхати до м. Молотова (нині м. Пермь, Росія) не заперечував [18, арк. 87–88; 132–133].

У свою чергу, колишні остарбайтери, за завданням західних розвідок, виконували кур'єрські функції для зв'язку з українським націоналістичним підпіллям. Микола Данилюк з с. Кадни Біло-Підляського повіту Люблінського воеводства у лютому 1944 р. був відправлений на примусові роботи до Німеччини. Працював на заводі «Messerschmitt» в Аугсбурзі. Після звільнення міста американцями, потрапив в табір для переміщених осіб (Displaced Persons) м. Хаунштетен (Західна Німеччина). У ньому був завербований членом ОУН(м) Кобецем та направлений до американської розвідувальної школи в м. Мюнхен [11, арк. 3]. Після її закінчення, отримав інструкції від референта ОУН(м) зв'язку з краєм Михайла Балайчука («Марка») та у 1947 р. був включений до кур'єрської групи [37, с. 95]. Його головним завданням було налагодження зв'язку з боївкою ОУН(м) Володимира Іванова («Похмурого»), яка діяла у Луцькому р-ні Волинської обл. [11, арк. 4]. Більшість таких кур'єрів назад уже ніколи не поверталися. Найчастіше вони гинули при переході кордону або потрапляли в полон.

Для перевірки колишніх остарбайтерів, які бажали перейти на нелегальне становище, оунівці доручали виконати диверсійно-терористичне завдання. Івану Поліщук з с. Ягідне Турійського р-ну Волинської обл., який весною 1946 р. повернувся додому з Німеччини, районний провідник ОУН(б) Микола Полезнюк («Панок») і комендант боївки СБ ОУН(б) Іван Радз'як («Ройтер») наказали кинути гранату в будинок дільничного уповноваженого Затурцівського РВ МВС Мартинюка [2, арк. 44]. Частіше, перевірених репатріантів включали до складу «легальної мережі». Наприклад, серед осіб, у яких переховувався крайовий провідник ОУН(б) Степан Янішевський («Далекий»), був житель с. Даничів Корецького р-ну Рівненської обл. Федір Новак, який 1945 р. повернувся після примусової праці з англійської зони окупації в Німеччині [16, арк. 92]. Утім, використання оунівцями для підпільної роботи репатріантів було доволі обмеженим.

Отже, аналізуючи відношення українських націоналістів до використання німцями примусової праці, варто зауважити, що вони першими постраждали від цієї практики, отже, від самого початку сприймали її негативно. Частина оунівців потрапила до цієї категорії як польські військовополонені. Інша, ще більша кількість, рятуючись від радянської влади, нелегально перейшла німецько-радянський кордон та добровільно, протягом осені 1939 – літа 1941 рр., працювала на території Райху.

На відміну від Галичини, на Волині та Західному Поліссі встановився нестерпний окупаційний режим. Будучи в Німеччині на правах невільників, волиняни не бажали добровільно виїжджати на роботу. Німецький терор, який восени 1942 р. безпосередньо вдарив по оунівцях та їх симпатиках, пришвидшив створення УПА. Завдяки вдало проведеній пропаганді, він забезпечив підтримку повстанців місцевим населенням та поповнення підпілля молоддю, яка переховувалася від вивезення до Райху.

Взяття влітку 1943 р. УПА під контроль сільської місцевості, майже паралізувало роботу окупаційної адміністрації. Для каральних операцій над бунтівними українськими територіями німці намагалися використати поляків, що стало однією з причин кривавого міжнаціонального конфлікту.

З наближенням лінії фронту, українські націоналісти провели масштабну чистку ворожої агентури серед цивільного населення та у власних лавах. Нерідко її жертвами були колишні остарбайтери, особливо німці.

У післявоєнний період до репатріантів, зокрема й колишніх остарбайтерів, оунівці ставилися з недовірою, як до потенційних радянських агентів. Водночас, вони намагалися їх використати для зв'язку з західними спецслужбами, доручали окремі розвідувальні та диверсійно-терористичні завдання. Протягом 1949–1950 рр. українське націоналістичне підпілля перейшло до тактики «глибокої конспірації», тому його контакти з усіма підозрілими особами, зокрема репатріантами, припинилися.

Список використаних джерел:

1. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.3097. – 277 арк.
2. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.4287. – 226 арк.
3. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.4338. – 70 арк.
4. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.5520. – 300 арк.
5. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.5682. – Т.1. – арк.197.
6. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.6115. – 146 арк.
7. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.6282. – 43 арк.
8. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.6745. – 427 арк.
9. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.7147. – 122 арк.
10. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.8174. – 311 арк.
11. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.8322. – Т.1. – 247 арк.

12. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.9118. – 138 арк.
13. Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.П. – Спр.9190. – 153 арк.
14. Волинський краєзнавчий музей. – Ф.СФ-961 КВ-66884. – 16 арк.
15. Галузевий державний архів СБ України. – Ф.ОС. – Спр.67831. – 125 арк.
16. Галузевий державний архів СБ України. – Ф.13. – Спр.372. – Т.68. – 261 арк.
17. Грушка Є. Волинь у ХХ столітті / Є. Грушка // Волинь. – 1999. – 7 вересня.
18. Держархів Рівненської обл. – Ф.2771. – Спр.6804. – 201 арк.
19. Держархів Рівненської обл. – Ф.Р-30. – Оп.2. – Спр.32. – 303 арк.
20. Держархів Рівненської обл. – Ф.Р-30. – Оп.2. – Спр.115. – 35 арк.
21. Держархів Рівненської обл. – Ф.Р-30. – Оп.2. – Спр.117. – 299 арк.
22. Косик В. Німецькі документи про УПА / В. Косик // Український визвольний рух. – Львів: Мс, 2003. – № 1. – С. 67.
23. Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни / Олег Ленартович. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.
24. Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали / Ред. рада: П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – 1999. – Т. 2. – 722 с.
25. Літопис УПА. Нова серія. Мережа ОУН(б) та запілля УПА та території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) Документи і матеріали / Ред. рада: П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто, 2007. – Т. 11. – 830 с.
26. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 / Петро Мірчук. – Львів: Просвіта, 1991. – 448 с.
27. Патриляк І. До питання про початок антигітлерівського повстанського руху ОУН / Іван Патриляк // Визвольний шлях. – квітень 2004. – № 7–8. – С. 168–185.
28. Пастушенко Т. Спроби виживання українських остарбайтерів у Райху: Спогади очевидців / Т. Пастушенко // Схід-Захід: історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 11–12. – С. 161–179.
29. Пилявець Р. Робітники з України в нацистській Німеччині: питання термінології, правового та соціального статусу / Ростислав Пилявець // Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р. – К.: НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 88–125.
30. Поровський М. І бурею битва гриміла. Роман-хроніка, написаний на основі спогадів вояка УПА Володимира Чермошенцева / М. Поровський. – Рівне : Азалія, 2007. – 228 с.
31. Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 рр. Луцький район і м. Луцьк / Іван Пушук. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 444 с.
32. Рожко В. В таких живе її безсмертя / В. Рожко // Народна трибуна. – 1993. – 6 лютого.

33. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
34. Сколюк С. Из далеких доріг повертався додому / С. Сколюк // Вісті Ковельщини. – 2003. – 15 липня.
35. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля / Галина Стародубець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 464 с.
36. Сушук О. Радянська репресивна система: 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.01 – історія України / Оксана Сушук. – Луцьк, 2008. – 204 с.
37. Украинские буржуазные националисты / Авт. кол.: Б. Шульженко, В. Данько и др. – М.: Высшая школа КГБ, 1963. – 290 с.
38. Хоменчук О. Грали сурми бойові... / О. Хоменчук // Наше життя. – 1997. – 2 серпня.
39. Хто ж він «Степовий»? // Радянське життя. – 1991. – 22 березня.
40. Хто є хто. Не може бути примирення з катами // Радянська Волинь. – 2002. – 5 вересня.

Антонюк Я. Н. Остарбайтеры и украинские националисты: сложные взаимоотношения (на материалах Волыни и Западного Полесья)

На примере Волыни и Западного Полесья анализируется отношение украинских националистов относительно вывоза гражданского населения на принудительные работы в Германию. Доказано, что это явление имело непосредственное влияние на возникновение Украинской повстанческой армии и развертывания межнационального конфликта с поляками. Выяснена позиция Организации украинских националистов относительно репатриантов в послевоенный период.

Ключевые слова: *остарбайтеры, украинские националисты, оккупационная администрация, принудительные работы, вывоз, репатрианты, агенты.*

Antonyk Y. M. Ostarbaiter's and Ukrainian Nationalists: Complicated Relationships (on the Materials of Volyn and Western Polessye)

On the example of the Volyn and Western Polessye we analyze the relationship of Ukrainian nationalists regarding removal of civilians as a forced labor to Germany. It was stated that this phenomenon had a direct impact on the appearance of Ukrainian insurgent army and the deployment of inter-ethnic conflict with the Poles. We clarified the position of the Organization of Ukrainian nationalists regarding immigrants in the postwar period.

Keywords: *«ostarbaiters», ukrainian nationalists, occupation administration, forced labor, removal, immigrants, the agents.*